

Klapeksters, alle schoonheid op een stokje

Wintertellingen van Klapekster in Vlaanderen

› Gerald Driessens

Gedurende verschillende decennia was de Klapekster *Lanius excubitor* een zeldzame verschijning in Vlaanderen. Naast de verdwijning als broedvogel bleek ook het aantal overwinterende vogels tot een minimum herleid. De eeuwwisseling bracht echter een duidelijke kentering en het aantal Klapeksters dat tijdens de trek, maar ook in de winter bleef hangen, nam aanzienlijk toe. We speuren naar de oorzaken van die toename met aandacht voor herkomst, gedrag, biotoopherstel en voedselkeuze.

› Klapekster *Lanius excubitor* eerste winter met als prooi een eerstewinter Heggenmus *Prunella modularis*. 14 november 2011. Kalmthout (A) (Foto: Glenn Vermeersch)

De Klapekster is in Europa de grootste vertegenwoordiger uit de klauwierenfamilie. Tot het begin van de jaren '80 was de soort in Vlaanderen plaatselijk nog broedvogel, maar algemeen is hij nooit geweest. Natte beekvalleien, open terreinen met houtkanten, kleinschalig landschap of heideterreinen vormden hun geliefkoosde broedbiotoop. Maar de druk op hun omgeving was groot en de Klapekster bezweek: in de jaren '90 werd het laatste broedgeval voor Vlaanderen opgetekend. Wat overbleef waren enkele winterse bezoeken op grote militaire domeinen of heidegebieden. Hoopgevend is wel dat hun aantal de laatste jaren toeneemt. We trachten de verspreiding van de Klapekster als wintergast beter te doorgronden, zowel wat betreft de aantallen als de biotoopkeuze.

Waarom 'Klap'ekster?

De naam klappekster berust op een misverstand, want met 'pratende ekster' werd uiteraard de gewone Ekster *Pica pica* bedoeld, die vroeger frequent door de mens uit het nest werd geroofd om ze te leren 'praten'. Eigenlijk zeggen de oude volksnamen als blauwe klauwier, schatekster (verwijst naar de voorraadkamer), klauwierenekster en bonte klepper veel meer over deze 'slachter', de letterlijke vertaling van de wetenschappelijke naam *Lanius*.

De familienaam 'klauwier' verwijst overigens niet naar de klauwen. Een klauwier is een oude benaming voor een haakspijker. De naam verwijst dus naar het opprikken van prooien. Vaak wordt deze meteen ontleed en verorberd, maar soms belandt ze in de voorraadkamer. Ze

› Biddende Klapekster *Lanius excubitor*. 1 oktober 2010. Gent-Kluizendok (O) (Foto: Benny Cottele)

worden gespiest op een doorn of op een prikkeldraad. Woelmuizen, spitsmuizen, kleine vogels, hagedissen en grote insecten zijn hun favoriete prooien. Maar bij voedselschaarste schakelen ze probleemloos over op kikkers, regenwormen of slakken. Zelden gaat het om prooien kleiner dan 5mm (Lefranc & Worfolk 1997).

Volgens de 'oude' taxonomische indeling was de Klapekster een soort die voorkwam van het Iberisch Schiereiland tot in Noordoost-Azië. Vandaag onderscheidt men echter twee soorten:

- de Klapekster *Lanius excubitor* met acht ondersoorten, waaronder 'onze' nominatform *excubitor*, die broedt van centraal Frankrijk tot in Siberië. Ook de Amerikaanse populaties horen tot deze soort.
- De Iberische populatie, die veel grotere dichtheden vertoont, vormt thans een aparte soort: de Zuidelijke Klapekster *L. meridionalis* met elf ondersoorten, waaronder de Steppeklapekster *L. m. pallidirostris* (broedt van Noord-Afrika tot Indië). De Steppeklapekster is volgens sommige taxonomen zelfs een derde soort (del Hoyo 2008).

Deze bijdrage heeft enkel betrekking op de nominatform *excubitor*.

Broedvogel af

De Klapekster was eeuwenlang een inheemse broedvogel. Zoals heel wat andere soorten had ze in de jaren '60 en '70 sterk te lijden onder het intensief gebruik van herbiciden en pesticiden. Knaagdieren en grote insecten en veel waardplanten die belangrijk waren voor grotere insecten, verdwenen massaal uit het landschap. Die afname sleurde ook een aantal kleine zangvogels mee de dieperik in, wat op zijn beurt een negatieve impact had op soorten die wat hoger in de voedselpiramide staan zoals de Klapekster. De verruiging van gebieden heeft wellicht een belangrijke bijkomende rol gespeeld: de sterke vergrassing heeft het foerageren van de Klapekster zeker niet vergemakkelijkt (zie ook verder). Het verdwijnen of de degradatie van het broedbiotoop was dus zeker een verzwarende factor. Alles bij elkaar werd het de Klapekster en een rits andere vogelsoorten teveel. In 1996 kon het laatste broedgeval voor Vlaanderen vastgesteld worden in Zonhoven (L). Onze noorderburen zagen een vrij gelijkaardige achteruitgang en het laatste Nederlandse broedgeval vond plaats in 1999.

Ook in Wallonië zorgde diezelfde druk voor een terugval van 320 broedparen in 1961-1967 naar 165-202 paren in 1993-1994. Volgens

› Veldkrekkel *Gryllus campestris* als prooi van een Klapekster *Lanius excubitor*. 29 maart 2012. Hamont (L) (Foto: Hans Claes)

de Waalse broedvogelatlas was er in de periode 2001-2007 opnieuw een groei naar 270 tot 330 broedparen. De populatie zit daarmee weer op het niveau van de jaren '50. Het Waalse verspreidingsgebied strekt zich uit van de Fagne-Famenne over de Ardennen tot de Lorraine. Wallonië huisvest daarmee zelfs de voornaamste concentratie van broedende Klapeksters in West-Europa (Dehem 2010). In het agrarisch gebied bleef de soort daarentegen afnemen. De steeds oprukkende grootschalige landbouw speelt daarin zeker een belangrijke rol. Monoculturen van o.a. maïs en het verdwijnen van de voor Klapekster broodnodige kleine landschapselementen spreken voor zich. In de nog geschikte broedgebieden lijkt het evenwicht in het voedselaanbod overeind te blijven. In Wallonië ziet men broedvogels niet alleen opduiken in (herstelde) natuurgebieden maar recent worden ook kapvlaktes vaker benut (Dehem 2010). Interessant is overigens dat de randen van naaldwouden, of naaldwouden waar open delen zijn ontstaan door storm, brand of kaalkap waarschijnlijk het oorspronkelijke, natuurlijke habitat van de Klapekster vormden. We zien dit duidelijk aan de biotoopkeuze in de taïga maar nu ook meer en meer in Wallonië. Naast 5 tot 15 uitkijkposten/ha blijft o.a. de aanwezigheid van verspreide, lage vegetatie een belangrijke vereiste (del Hoyo 2008).

In Noord-Europa zijn de dichtheden hoger. In Scandinavië verliep de evolutie van de broedpopulatie overigens heel anders dan bij ons. Oorspronkelijk broedde de soort alleen in het noorden, de zuidwaartse uitbreiding begon pas na 1950. De volledige populatie bedroeg toen ca. 4000 broedparen. Rond 1970 spreken we al over 6000 tot 8000 paren. In Zuid-Zweden is het uitsluitend een wintergast, geschikt broedbiotoop is daar overigens in mindere mate voorhanden. Het eerste Deense broedgeval werd vastgesteld in 1927 in West-Jutland, maar ook daar ging de Noord-Scandinavische uitbreiding niet ongemerkt voorbij. Vijftig jaar later (1976) telde de Deense populatie al 30 tot 50 paartjes. Toch stelde men in de jaren '80 ook in Denemarken een achteruitgang vast. Minder dramatisch echter dan in Midden- en West-Europa, waar ze op vele plaatsen toen al vrijwel volledig was verdwenen. De huidige Noord-Scandinavische populatie is stabiel en telt 5000 tot 10.000 broedparen.

In Oost-Europa (Polen, Tsjechië) was de populatie rond de eeuwwisseling stevig en stabiel. Het overwinteringsgebied van de oostelijkere broedvogels reikt tot in de Balkan en Turkije (Lefranc & Worfolk 1997).

De status van de Klapekster als broedvogel is geografisch dus zeer sterk verschillend: terwijl de Fennoscandinavische en Russische populatie waarschijnlijk zo'n 330.000 broedparen telt, zitten er in Centraal en Oost-Europa naar schatting 'slechts' 13.000 paren en in West-Europa zelfs amper 3.400. De Klapekster is op wereldschaal dan wel geen bedreigde soort, in sommige landen staat hij zeer terecht gecatalogeerd als 'kwetsbaar', 'sterk bedreigd' of zoals in Nederland en Vlaanderen zelfs als uitgestorven broedvogel.

Geografisch van trek- tot standvogel

Net als in Groot-Brittannië (waar de soort helemaal niet broedt) gaat het bij onze wintergasten vooral om Scandinavische Klapeksters die uitwijken voor de strenge noordelijke winter, die het voedsel onbereikbaar maakt. Terugmeldingen uit Denemarken (2) en Zweden (2) en controlevangsten in Denemarken, Noorwegen en Zweden bevestigen dat patroon. Ook het feit dat de grootste aankomstgolf van overwinteraars zich telkens situeert tussen 10 oktober en 20 november doet vermoeden dat ze eenzelfde oorsprong kennen. De maximale afstand die we uit Belgische ringgegevens halen bedraagt 1902 km en dateert van november 1966: een eerste wintervogel uit Pärtestugen in Noord-Zweden belandde in Vosselaar (A). Sommige Scandinavische vogels blijven echter in het noorden om te overwinteren, slechts een deel van de Scandinavische populatie kan bestempeld worden als middellange-afstandstrekkingen.

Meer naar het zuiden neemt de trekdrang geleidelijk verder af: onze voormalige Vlaamse broedvogels waren misschien zelfs grotendeels standvogels met lokale verplaatsingen, eerder dispersie dan trek dus. Een individu dat op 3 juni 1966 als pullus werd geringd in Reusel (NI), werd datzelfde jaar op 8 oktober gecontroleerd in Arendonk (A), slechts 5 km van de broedplaats. Een juveniel geringd in Bourdon (Lx) op 1 juni 1962 zat op 30 september nauwelijks 10 km daar vandaan in Bande (Lx). Toegegeven, die vogels moesten misschien nog aan de najaarstrek beginnen, maar zelfs een juveniele vogel die op 23 juli 1971 werd geringd in Mesnil-Eglise (N), verbleef op 10 november nog steeds op de broedlocatie zelf. Een andere hervangst illustreert dan weer dat ook in Wallonië geboren jonge Klapeksters in Vlaanderen kunnen opduiken in de winter: zo werd een vogel, die als pullus werd geringd in Falmange (N) op 6 juni 1968, op 21 november 1970 gecontroleerd in Nijlen (A). Later meer hierover.

De Franse broedvogels verplaatsen zich hooguit tot Zuid-Frankrijk, Spanje en Noord-Italië. Sommige Midden- of West-Europese Klapeksters blijven zelfs het hele jaar door in hun broedterritorium. Door de intensivering van de landbouw hebben heel wat Klapeksters (bv. in Frankrijk) de lager gelegen broedgebieden ontvlucht om op grotere hoogte te gaan broeden, tussen 600 en 1000 m (Lefranc & Worfolk 1997). Nu zouden die vogels zich in het najaar vaak enkel in functie van hoogte verplaatsen, ze overwinteren dus in de lager gelegen gebieden waar de winter milder is (verticale trek).

De Klapekster werd als dwaalgast opgetekend in Corsica en Malta. Op het eiland Rhodos (Griekenland) werd ooit zelfs een geringde Finse vogel gecontroleerd (Lefranc & Worfolk 1997). Afstand lijkt dus alvast geen probleem voor deze toch eerder kortvleugelige trekker. Het achterhalen van de herkomst van overwinterende Klapeksters is dus zeker niet evident zonder diepgaand onderzoek.

Gecoördineerde Klapekstertellingen

In de afgelopen drie winters vonden telkens twee simultane Klapekstertellingen plaats:

- 2009-2010 : 19-20 december en 16-17 januari
- 2010-2011 : 18-19 december en 15-16 januari
- 2011-2012 : 17-18 december en 14-15 januari

Methodiek

Het is in de eerste plaats de bedoeling om het aantal winterterritoria in kaart brengen. Maar ook individuele verplaatsingen en verschuivingen van die winterterritoria zijn interessant. Het aantal overwinteraars kan worden beïnvloed door factoren als broedsucces, de strengheid van de winter en beschikbaarheid van voedsel.

In tegenstelling tot veel andere wintervogels, die vaak niet territoriaal zijn, laten Klapeksters zich omwille van hun territoriale gedrag vrij goed opvolgen. Terwijl ze zich in het broedseizoen erg schuw gedragen, zitten ze in de winter vaak gemakkelijk waarneembaar op een uitkijkpost in open landschap. De Klapekster is voor waarnemers bovendien een aantrekkelijke en opvallende soort, waarvan de waarnemingen trouw en accuraat worden ingevoerd op www.waarnemingen.be. Klapekstergebieden zijn meestal erg interessant als excursieplaats waardoor ze, voor zover toegankelijk, op regelmatige basis worden bezocht door vogelaars. Vaak zijn er in die gebieden ook andere projectsoorten aanwezig zoals Boomleeuwerik *Lullula arborea*, Roodborsttapuit *Saxicola rubicola* of dieren uit andere soortgroepen.

Het centraliseren van de gegevens gebeurde volledig digitaal en online: via een projectscherm in www.waarnemingen.be kunnen waarnemers een gebied claimen, dat op de twee telweekends wordt bezocht. De telweekends vallen in twee opeenvolgende maanden met minstens drie weken tussentijd. De plaatsen waar tijdens die twee tellingen Klapeksters aanwezig zijn, worden als winterterritorium aanzien.

Met aanvullende losse gegevens onderscheppen we vroeger of later gevestigde territoria of vogels die op de teldata mogelijk wel ter plaatse waren, maar om een of andere reden werden gemist. Wanneer ze bv. rusten in een struik, of laag over de grond van de ene uitkijkpost naar de andere vliegen kunnen Klapeksters wel eens gemist worden. De nodige scherpzint is geboden bij het zoeken naar overwinterende Klapeksters. Vooral het onderzoeken van uitgestrekte gebieden met meerdere individuen kan tijdrovend zijn.

Losse waarnemingen leverden bijkomende volwaardige territoria op (twee of meer waarnemingen in opeenvolgende maanden met minstens drie weken tussentijd). Dankzij de losse waarnemingen krijgen we een vollediger beeld van het verblijf en de verplaatsingen van elk individu.

De gemiddelde verblijfsduur van de vogels werd berekend aan de hand van data uit gebieden met één solitaire Klapekster die minstens 21 dagen ter plaatse bleef, zodat aankomst- en vertrekdata van meerdere individuen niet verward konden worden.

Resultaten

Stoelendans

De spreiding van losse waarnemingen na de doortrekperiode (doortrekkers blijven hooguit enkele dagen ter plaatse) geeft al een redelijk zicht op de winterpopulatie. Toch vinden er in de winter vaak verschuivingen plaats. Figuur 1 toont de voorkeuren van een Klapekster binnen haar winterterritorium.

Vogels verleggen vaak hun vaste foerageerplaats, mogelijk in functie van de lokaal wisselende verspreiding of verplaatsing van voedselbronnen, zoals knaagdieren of kleine zangvogels. Verrassend is dat niet, het gebeurt in de winter immers vaker dat bv. door een verhoging van de waterspiegel knaagdieren of groepen zangvogels gedwongen worden uit te wijken. Dat lijkt dan wel onverwacht want de Klapekster is een uitgesproken opportunist die probleemloos overschakelt van woelmuizen (die 50 tot 90% van het dieet uit-

maken) naar vogels, amfibieën, reptielen, grote insecten (incl. bijen) en zelfs wormen en slakken (del Hoyo 2008). Maar uiteraard is het aanbod in de winter veel minder divers terwijl de energiebehoefte dan net veel hoger liggen.

Het gebeurt soms dat een Klapekster het winterterritorium gewoonweg verschuift naar 'een ander gebied', van enkele honderden meters tot verschillende kilometers verwijderd van de aanvankelijke plek. Vogels die pas in december of januari een winterterritorium bezetten, zijn uiteraard niet pas aangekomen uit het noorden maar zullen in veel gevallen tot die categorie kunnen worden gerekend. Bij een louter gebiedsgericht onderzoek op Klapeksters kan dat wel de indruk wekken dat de Klapekster het winterterritorium verliet, terwijl het onderzochte gebied in werkelijkheid slechts deel uitmaakte van het totale territorium.

Klapeksters kennen het territorium en de wijde omgeving zeer goed. Buiten het broedseizoen worden nl. vrijwel dagelijks uitgebreide verkenningsvluchten ondernomen: vaak stijgen vogels daarbij op en bidden op 30 tot 100 m hoogte, om dan terug te vliegen naar een uitkijkpost (Lefranc & Worfolk 1997).

Het monitoren van het reilen en zeilen van één individu aan de hand van waarnemingen ligt bijgevolg zeker niet altijd voor de hand. Dat geldt vooral voor kleinere, geïsoleerde gebieden. Een analyse van de gegevens identificeert de meeste verschuivingen wel, maar daardoor blijft ook het risico op dubbelstellingen bestaan.

De resultaten van de voorbije drie winters laten naast een toename, nog enkele conclusies toe:

- Een toename van het aantal Klapeksters binnen één gebied impliceert mogelijk dat het winterterritorium verkleint, maar vaak overlappen de territoria aanzienlijk aan de randen.
- Slechts uitzonderlijk delen Klapeksters een volledig winterterritorium gebiedsdekkend met elkaar (bv. Vliegveld Oostmalle-Zoersel, winter 2011-2012).
- In de winter van 2010-2011 beperkten heel wat winterterritoria zich tot een kleine actieradius.
- Vooral in de winter van 2011-2012 deden zich nog verplaatsing voor in de loop van de winter. De vogels bleven daarbij tijdelijk op een voorkeursplek en verlegden het jachtterrein naar andere locaties binnen het territorium, of verplaatsten dat zelfs naar een aangrenzend gebied.

Winterpopulatie en trend

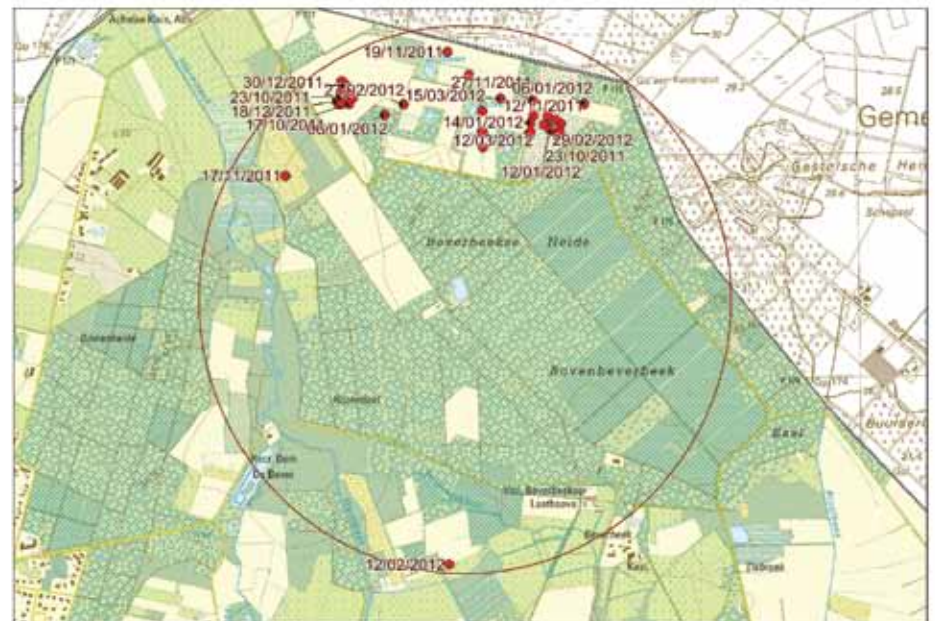
Een blik op oudere gegevens leert snel dat het aantal overwinterende Klapeksters de laatste twee decennia is toegenomen. Het dieptepunt met minder dan 10 Klapeksters

per winter lag rond de eeuwwisseling (bron: seizoenoverzichten *Natuur.oriolus*, Symens et al.). Na 2000 kwam er duidelijk schot in de zaak. Wat de lichte terugval in 2006 betreft, zou het misschien interessant zijn om na te gaan of dit samenhangt met een daljaar van populaties van muizen en/of zangvogels.

In de winter 2008-2009 werden op 80 locaties Klapeksters gezien, 27 daarvan betroffen winterterritoria, maar de cijfers zijn tot die winter een benadering. We beschikken

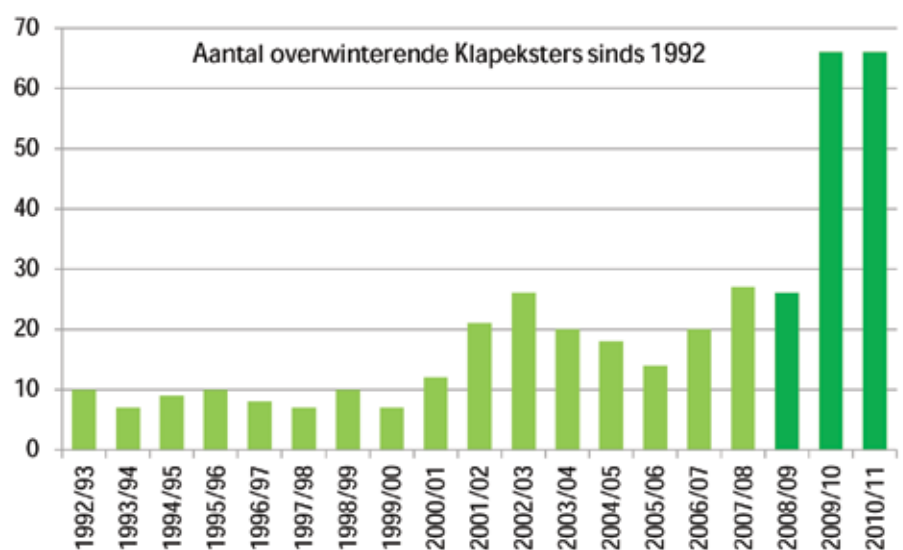
nl. niet over gedetailleerde aankomst- en vertrekdata. De aantallen tot 2008-2009 slaan enkel op het aantal locaties waar in twee opeenvolgende maanden Klapeksters verbleven. In de winters met simultane Klapeksterstellingen van 2009-2010, 2010-2011 en 2011-2012 zagen we een aantalsverloop van resp. 26 en 46 naar 66.

Het Vlaamse overwinteringsgebied situeert zich traditioneel ten noordoosten van de lijn Antwerpen-Hasselt. Recent zien we bin-

Figuur 1. In kleine gebieden zijn Klapeksters *Lanius excubitor* soms genoodzaakt om het jachtterrein (al dan niet regelmatig) te verleggen buiten de grenzen van dat gebied. Dat kan een vertekend beeld geven bij gebiedsmatig onderzoek. Kaartmateriaal NGI.

Figure 1. In small areas Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* are sometimes forced to shift their hunting grounds beyond the limits of the area. This could give a distorted picture in a territorial survey.

Figuur 2. Verloop van het aantal Klapeksterterritoria sinds 1992. De aantallen tot 2009 (lichtgroen) zijn schattingen: zij geven het aantal locaties waar er in verschillende maanden waarnemingen waren (naar seizoenoverzichten in *Natuur.oriolus*, Symens et al.).

Figure 2. Evolution in numbers of winter territories of Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* since 1992. Until 2009 these numbers are estimates: they represent the number of locations with observations in various months (source: seasonal reviews in *Natuur.oriolus*, Symens et al.)

nen die toch smalle strook een groeiend aantal vogels én locaties. De laatste winter blijkt het areaal bovendien naar het zuidwesten te zijn uitgebreid. Zo verschenen er in november reeds Klapeksters bij Lokeren (O), Erpe-Mere (O) en Oud-Heverlee (VB). Verschillende van die vogels bleven langdurig ter plaatse. Opvallend is dat die nieuwkomers vaak dezelfde gebieden bezoeken waar de soort in het verleden het laatst heeft gebroed. In meerdere gevallen gaat het om door natuurherstel verbeterde natte beekvalleien. Misschien een signaal dat die gebieden kwalitatief rijp zijn voor de terugkomst van broedvogelsoorten van het klapeksterkaliber. Het behoud van een (deels) schraal begroeide bodem kan daarbij een belangrijke rol spelen (zie verder).

Duur van het verblijf

In Groot-Brittannië arriveren de meeste Klapeksters einde oktober/begin november en ze vertrekken rond midden maart. In Vlaanderen worden de eerste Klapeksters waargenomen vanaf begin september, maar de meeste vogels arriveren iets vroeger dan in Groot-Brittannië, in de tweede helft van oktober (bron www.trektellen.nl). Veruit de meeste winterterritoria die werden opgetekend tijdens de winters met Klapekstertellingen (66%) werden bezet tussen de eerste decade van oktober en de derde decade van november.

Britse Klapeksters blijven gemiddeld 169 dagen in hun overwinteringsgebied (Lefranc & Worfolk 1997). Daarmee vergeleken is de overwinteringsduur in de drie onderzochte winters in Vlaanderen korter; gemiddeld respectievelijk 109 dagen (Klapekstertelling

2009-2010), 114 dagen (Klapekstertelling 2010-2011) en 107 dagen (Klapekstertelling 2011-2012). We weten echter niet wat in het Britse onderzoek de ondergrens was om te spreken van een winterterritorium.

Grootte van de winterterritoria, territoriaal gedrag en plaatstrouw

De soepelheid die de Klapekster hanteert in het verleggen van het winterterritorium, maakt het haast onmogelijk om een gemiddelde actieradius te berekenen. Hiervoor is een gerichte en grondige studie nodig van het gedrag van één individu binnen een territorium (zie verder) en het aantal beschikbare uitkijkposten, maar ook van de ruimte die wel wordt doorkruist maar niet benut. Uiteraard is het voedselaanbod de sturende factor.

Wanneer er dan nog twee of drie vogels aanwezig zijn, is zelfs haast niet meer uit te maken welke vogel waar zit. Klapeksters verplaatsen zich voortdurend doorheen hun voedselterritorium. Het blijft moeilijk om met zekerheid uit te sluiten dat er op een bepaald moment geen nieuwe vogel in de buurt opduikt (Brandsma mond. med.) die voor verwarring zorgt met de 'vaste' Klapekster(s).

In andere gevallen wordt de actieradius dan weer sterk beïnvloed door de omvang van het beschikbare, geschikte biotoop en het voedselaanbod. De vogel kan genoodzaakt zijn om volledig buiten dat gebied een soort satelietterritorium te bezoeken.

We komen heel wat te weten over de interacties tussen verschillende vogels in gebieden met meerdere overwinterende Klapeksters. Als het hierbij gaat om grote aaneengesloten eenheden zijn de territoria meestal vrij

goed afgebakend en tekenen zich duidelijke voorkeursposten af.

Hogere aantallen Klapeksters zorgen doorgaans voor kleinere territoria, maar er zijn minimale vereisten. Het aantal Klapeksters dat in een gebied pleistert, wordt niet alleen bepaald door de omvang van het beschikbare terrein en het voedselaanbod. Ook de uitkijkposten kunnen soms verschillende kilometers uit elkaar liggen en bepalen mee de omvang van de actieradius. Een oudere studie leert dat Klapeksters gemiddeld 8,6 min op één uitkijkpost blijven en per dag een traject afleggen van gemiddeld 11,8 km. Daarbij gebruiken ze doorgaans zo'n vijf uitkijkposten per km². (Lefranc & Worfolk 1997). De beschikbaarheid van uitkijkposten is daarmee een belangrijke vereiste die mee de omvang van het territorium bepaalt.

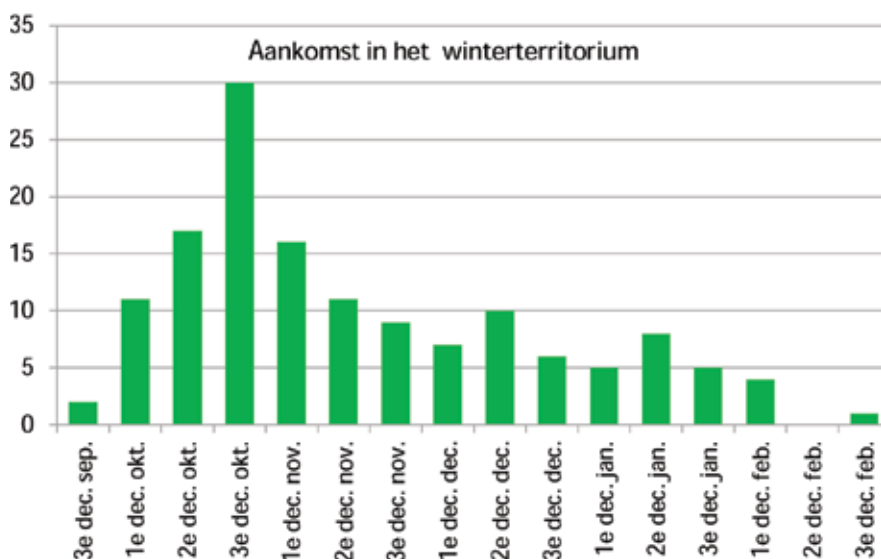
In de regel blijven Klapeksters in de winter uitgesproken territoriaal. Als ze toch in elkaars buurt zitten, blijven ze netjes binnen de grens van hun eigen voedselterritorium, dat evenwel lichtjes kan overlappen. Op het Groot Schietveld in Brecht stelden Peter Symens en Jos Cox (mond. med.) enkele malen vast hoe een doortrekker of mogelijke 'nieuwe' kandidaat voor een reeds bezet territorium, werd achtervolgd door de (soms luid alarmerende) plaatselijke Klapekster. De nieuwkomer werd vakkundig uit het territorium verjaagd. Wanneer zo'n achtervolging een tweede bezet territorium doorkruiste, vlogen éénmaal zelfs drie vogels achter elkaar aan. Iets later keerde de territoriumhouder terug naar zijn vaste stek. Dat is niet de regel (zie verder) maar het illustreert de honkvastheid.

Dat geeft aan dat er wel een plafond lijkt te zitten aan het maximaal aantal Klapeksters binnen één gebied. Precies vaststellen wat hierin de bepalende factor is, is moeilijk. Zo kan ook de 'draagkracht' van een gebied over de jaren heen of zelfs op zeer korte termijn veranderen onder invloed van wisselend voedselaanbod, beheer of klimaat.

In Duitsland bedroeg het gemiddelde broedterritorium 38ha en die grootte nam toe tot 68ha als er ook werd overwinterd. Territoria die enkel functioneren als winterterritorium bedroegen gemiddeld 52ha. Van winterterritoria die aanzienlijk groter zijn, blijft de kernzone evenwel beperkt tot 'slechts' ca. 50ha (Lefranc & Worfolk 1997).

Plaatstrouw

Uit sommige teruggangsten van geringde vogels blijkt plaatstrouw aan een winterterritorium. Dat werd vastgesteld aan de hand van Belgische, Nederlandse, Zweedse en Britse gegevens (Lefranc & Worfolk

Figuur 3. Aankomstdata van Klapeksters *Lanius excubitor* in winterterritoria per decade in de drie winters met Klapekstertellingen.

Figure 3. Arrival dates of Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* in winter territories per decade in three consecutive winters with organized shrike counts.

1997). In het veld zou leeftijdsbepaling ons daarbij kunnen helpen maar helaas slaagt men daar slechts zelden in. Voor plaatsen met jaarlijkse overwinteringen zou dat bijzonder interessante informatie kunnen opleveren. De bruinbeige haakjes op de onderdelen, die voor leeftijdsbepaling zeer bruikbaar zijn, zien we vooral in het najaar. Naarmate de rui in het late najaar en vroege winter dit opvallendste kenmerk van het eerste winterkleed uitwist, wordt het erg moeilijk. Generatiecontrasten tussen oude en nieuwe vleugelveren zijn in het veld nauwelijks vast te stellen. De enige manier om een betrouwbare leeftijdsbepaling te doen is ringen, maar dat is dus moeilijk.

Op het Groot Schietveld te Brecht slaagde ringer Jos Cox (mond. med.) erin om op zes jaar vijf Klapeksters te ringen, geen enkele maal werd dezelfde vogel opnieuw gevangen. Klapeksters worden niet regelmatig geringd in België, zo spreken we voor 2009, 2010 en 2011 over resp. slechts 3, 6 en 8 exemplaren. Op het Groot Schietveld wordt geringd op een vaste ringplaats met gebruik van lokprooien en geluidsopname. De ringvangsten vonden telkens plaats in oktober en november, wanneer er nog sprake is van doortrek. Er kan dus niet met zekerheid gesteld worden dat de vijf geringde vogels (waaronder drie eerste winters) er ook daadwerkelijk een winterterritorium hadden. In 2011 gebruikte een Klapekster hier dezelfde uitkijkposten als het jaar voordien (meestal op de punt van de wrakken van pantservoertuigen). Bij het afspelen van de zang naderde de vogel éénmaal tot op ca 30 m van de vangstplaats en bleef er even bidden, maar verdween dan zonder interesse te tonen voor de duidelijk zichtbare lokvogels. Dit exemplaar bleef heel het najaar aanwezig en was mogelijk één van de twee Klapeksters die hier het jaar voordien werden geringd.

Voor Klapeksters geldt waarschijnlijk dat ze zich geen tweede keer laten vangen op dezelfde plaats en met hetzelfde materiaal. Dat zien we ook bij roofvogels. Wellicht hebben ze niet alleen een zeer goed visueel geheugen, maar ze slagen er schijnbaar ook in om de plaats in te prenten waar ze een onprettige ervaring opdeden. Dit biedt dus niet de gehoopte oplossing voor een onderzoek naar plaatstrouw.

Papier en potlood dan maar...

Zeer gerichte opvolging is het enige alternatief. We namen contact op met de Nederlandse Klapeksterspecialist Martin Brandsma. Sinds 2011 legt hij zich toe op een beeldstudie van de individuele variatie en herkenning van overwinterende Klapeksters (*identities/martin brandsma*).

2009-2010

2010-2011

2011-2012

Figuur 4. Verspreiding van de winterterritoria van Klapeksters *Lanius excubitor* in de drie winters met klapeksterstellingen.

Figure 4. Distribution of winterterritories Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* in three winters with shrike counts.

Figuur 5. Twee verschillende Klapeksters *Lanius excubitor* uit de beeldstudie 'Identities' van Martin Brandsma (NI), waarbij individueel verschillende kenmerken in kaart worden gebracht.

Figure 5. Drawings of two different Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* from the study 'Identities' by Martin Brandsma (NI), mapping individual characters.

Zeer intensieve observaties maakten duidelijk hoe elke Klapekster in uiterlijk verschilt (zie webreferenties). Een beetje zoals bij de mens; Aziaten zijn in onze ogen sterk gelijkend, terwijl er toch individueel verschillende patronen verscholen zitten in vaste kenmerken. Het kijken moet intensief getraind worden om die verschillen te ontdekken. Brandsma legt zich toe op een empirisch wetenschappelijke studie: Klapeksters 'persoonlijk' leren kennen door ze in detail te tekenen. Verder leert ook de ervaring om de verschillen te zien.

Brandsma: "Klapeksters variëren in maskerpatroon, stuitkleur (wit/grijs tint en kleurverhouding), aanwezigheid van borst'boogjes', vorm en grootte van de witte vleugelspiegel op arm- en handpennen, breedte en kleur van bleke toppen aan arm- en handpennen, en het staartpatroon. Ik teken alleen de buitenste (T6). De combinatie van deze patronen maakt ze tot een individu. Van enkele individuen heb ik ook de gestrekte staart en vleugelpatronen. Dit geeft uiteraard nog meer informatie over het individu, een soort 'fingerprint', maar dat is niet nodig om het individu te herkennen."

Uiteraard dient bij de vergelijking van de figuren rekening te worden gehouden met invloed van sleet op witte toppen, of rui bijvoorbeeld. Ook de snavel kleurt tegen het voorjaar bij alle individuen zwart. Enkel in het najaar of in de vroege winter is er op de ondersnavel een variërende hoeveelheid bleke kleur aanwezig.

Voor Brandsma is het nog te vroeg om duidelijke conclusies te trekken met betrekking tot plaatstrouw. Het onderzoek loopt nog maar voor de tweede winter. Wel slaagde hij er al in om in bepaalde gebieden enkele individuen terug te vinden, zelfs met de verrassende bevinding hoe vlot deze te herkennen zijn! Sommige vogels trekken dan weer verder of verdwijnen.

Maar ook doken er in veel gebieden nieuwe of andere vogels op. Na deze winter (2012-2013) volgt er mogelijk al meer duidelijkheid. De resultaten zullen worden gepresenteerd op 'identities/martin brandsma'.

Het lijkt alvast erop dat Klapeksters hun territoria vaak vlotjes doorgeven aan 'nieuwe' vogels. Zo stelde Brandsma vast dat een terugkerende adulte Klapekster na een tijdje uit het territorium kan worden gezet door een nieuwe, eerstewinter-vogel. Of dat een terugkerende 'vaste' Klapekster het gebied na een tijdje toch verlaat, mogelijk omwille van voedseltekort. Zo'n territorium ligt dan open voor een nieuwe bezoeker.

Figuur 6. Waarnemingen van Klapeksters *Lanius excubitor* op het Groot Schietveld (beperkte toegang!) in Brecht (A) in de winter 2011-2012. De ellipsen geven bij benadering de winterterritoria weer. Kaartmateriaal NGI.

Figure 6. Observations of Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* on Groot Schietveld (limited access!) in Brecht (A) in the winter 2011-2012/ The ellipses represent the estimated limits of the different winter territories.

► Klapekster *Lanius excubitor* eerste winter. 22 november 2011. Kalmthout (A) (Foto: Glenn Vermeersch)

Terugvangsten bevestigen die bevinding: een vogel die de ene winter in Vlaanderen verblijft, kan de volgende winter gerust in Noord-Frankrijk doorbrengen (in dit concrete voorbeeld de ene winter Brasschaat A, later in Revin Fr). Geschikte territoria kunnen dus van het ene moment op het andere vrij komen omdat de vorige 'huurder' het elders gaat zoeken. Mogelijk omdat de kwaliteit van dat gebied niet optimaal werd bevonden. Een gebied kan ook vacant zijn ten gevolge van mortaliteit, of van een zachte winter in het noorden die minder vogels naar het zuiden dwingt.

Omwille van het strategische belang van uitkijkposten is het evident dat nieuwe vogels dezelfde uitkijkposten gebruiken als hun voorgangers. Maar die overname geldt eveneens voor slaapbomen of zelfs de rustplaatsen overdag (M. Brandsma pers med.). Individuele herkenning op basis van het gedrag is dus niet mogelijk.

Natuur voor ons... én de Klapekster

De conclusie spreekt in ons voordeel. Precies zoals men het in Nederland bij de Grauwe Klauwier zag (Voorbergen & Van der Heyden 2012), waardeert de Klapekster onze inspanningen voor natuurbehoud, natuurherstel en herinrichting. Liefst kiezen ze voor uitgestrekte gebieden met een mix aan biotopen. Heideterreinen genieten in Vlaanderen de absolute voorkeur en dat weerspiegelt zich in hogere concentraties in die gebieden: de militaire domeinen in Brecht (A) en Meeuwen-Helchteren (L), maar ook het Grenspark in Essen-Kalmthout (A) krijgen nu jaarlijks stevast drie à vier vogels op wintervisite.

In Nederland wordt vermoed dat begrazing mogelijk een positieve impact heeft op het aantal winterse Klapeksters, omdat het een hogere dichtheid aan mestkevers *Geotrupidae* in de hand werkt (Voorbergen & Van Der Heyden 2012). Die vormen een belangrijke prooi. Wel liggen soortenrijkdom en biomassa in de winter laag in schrale heidegebieden. De zichtbaarheid van prooien is mogelijk een bepalende factor. Begrazing werkt wel die ijlere vegetatie in de hand.

Wellicht wordt het belang van deze factor dus zwaar onderschat in de recente toename van overwinterende Klapeksters. Muizen, zangvogels en reptielen staan immers hoger op het menu van de Klapekster dan mestkevers.

In Vlaanderen, maar ook in Wallonië (cf. kapvlaktes) levert net dit biotoop bovendien de beste spreiding op aan goede uitkijkposten. De recente inspanningen rond heideherstel kunnen dus wel eens voor de trendbreuk gezorgd hebben die nodig was om de vergrasning van de laatste decennia in te perken. Het verklaart waarom Klapeksters wel bleven terugkomen naar de geschikte (heide)gebieden, terwijl ze elders niet meer verschenen. De Scandinavische populatie op zich is immers nooit echt diep gecrasht. Integendeel, de groei van die broedpopulatie had zich net beter moeten manifesteren in een toename van het aantal overwinteringen bij ons.

Het grootschalig biotoopherstel waarin zwaar werd geïnvesteerd, verdient dus meer dan waarschijnlijk een zeer belangrijke plaats in de terugkeer van de Klapekster. Na ingrijpende beheerwerken zien we verder hoe Averbode Bos en Heide (A, VB en L), de Lovenhoek in Vorselaar (A) en het vliegveld in Oostmalle-Zoersel (A) sinds enkele jaren weer in de smaak vallen bij Klapeksters.

Maar heide op zich is dus niet de absolute voorwaarde: ook kleinere, open gebieden met schrale hoekjes en de nodige uitkijkposten worden geapprecieerd, zelfs voor een langdurig verblijf. Het behoud van die schrale hoekjes in ons landschap kan de belangrijkste stap zijn naar een verdere toename van het aantal Klapeksters. Ook andere soorten, zoals Graspieper *Anthus pratensis*, Roodborsttapuit en Kneu *Carduelis cannabina* kunnen hier mee van profiteren.

Weer broeden in Vlaanderen dan?

De toename als overwinteraar staat niet garant voor de terugkeer van de Klapekster als broedvogel in Vlaanderen. De meeste winterse Klapeksters zijn noordelijke vogels. De blikken zijn hoopvol gericht op de nabije Waalse broedpopulatie. De versterking en uitbreiding hiervan kan een sleutelrol spelen. Die populatie bevindt zich (voorlopig) nog in de Fagne-Famenne, stevig geblokkeerd achter de Condroz met haar intensieve landbouw.

Toch moeten we in dat verband terugkomen op die als pullus geringde Klapekster uit Falmange (juni 1968), die eind november 1970 in Nijlen werd hervangen. Dispersie van dergelijke Waalse vogels zou dus wel eens kunnen instaan voor een nieuwe vestiging als broedvogel in Vlaanderen. Een sprankeltje hoop alvast.

▶ Klapekster *Lanius excubitor*. 21 februari 2010. Ravels (A) (Foto: David Verdonck)

Klapekstertellingen in de toekomst

Op het moment van de publicatie van deze bijdrage zit de vierde Klapekstertelling (winter 2012-2013) er alweer op, of de stijgende lijn zich zal doorzetten is zeer de vraag. Op het moment van schrijven zien we immers redelijke verschillen met de afgelopen winters. Na 2012 met een 'notenloos' najaar en de daarbij horende crash van knaagdieren en mezen, maar ook met een beperkte voorraad voedsel voor heel wat zangvogels, ziet de mondvorraad voor de Klapekster er maar magertjes uit.

Met een dertigtal winterterritoria zet de toename van de voorgaande winters zich alvast niet door. Een doorgezette opvolging van de resultaten moet ons beeld blijven verfijnen. Zoals vermeld beïnvloeden verschillende factoren de aanvoer van Klapeksters zodat een toename nooit zonder horten en stoten zal verlopen. De ene winter is de andere niet en het blijft hoopvol uitkijken naar de verdere opmars van deze intrigerende soort.

Een oproep om elke waarneming van een Klapekster als gedetailleerde puntwaarneming te blijven invoeren op www.waarnemingen.be is hier dus zeker op zijn plaats. We hopen op jullie volgehouden hulp in de toekomst!

Dan blijft de vraag of het wel nodig is om een simultane projecttelling te organiseren voor een populaire soort als de Klapekster, die goed is op te volgen aan de hand van losse waarnemingen. Nog voor de periode dat Natuurpunt mee in de Klapekstertelling stapte, besliste Nederland om het aantal tellingen te verdubbelen naar twee. Met één telling bleken de cijfers niet betrouwbaar genoeg met zware onderschattingen als resultaat.

Maar zelfs nu merken we aan de hand van de losse waarnemingen al dat er in gebieden waar tijdens de twee tellingen géén Klapeksters werden gezien, soms toch volwaardige en langdurige winterterritoria aanwezig bleken.

Het lijkt er dus op dat de 'projectvoordelen' van het invoerscherm (gebiedsmatige tellingen en de mogelijkheid tot invoeren van nul-waarnemingen), zeker gezien de populariteit van de Klapekster, onvoldoende meerwaarde geven. Zo bleek tijdens deze analyse ook dat we pas na toevoeging van de losse waarnemingen voldoende zicht kregen op de aanwezigheid van volwaardige territoria, verspreiding, verplaatsing en interactie.

We houden onze waarnemers op de hoogte van het verdere verloop van dit telproject.

Dankwoord

In de eerste plaats dank aan alle tellers die deelnamen aan de Klapekstertellingen, alsook aan waarnemers die de moeite namen om hun losse gegevens trouw en nauwkeurig in te voeren. Didier Vangheluwe bezorgde ons de ringgegevens van de ringcentrale van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. Denis Van der Elst wens ik te bedanken voor de interessante mailwisseling rond Klapeksters in Wallonië. Peter Symens en Jos Cox bezorgden me interessante informatie over de Klapeksters van het Groot Schietveld in Brecht. Bijzondere dank aan Martin Brandsma voor achtergrondinformatie over zijn project 'Identities'. Marc Herremans voegde interessante opmerkingen toe aan het manuscript.

Gerald Driessens (gerald.driessens@natuurpunt.be)

Referenties

- Dehem C. 2010. Pie-Grièche Grise, *Lanius excubitor*. P. 398-399 in Jacob, J.P., Dehem, C., Burnel, A., Dambiérmont J.-L., Fasol, M., Kinet, T., van der elst, D. & J.-Y. Paquet 2010. *Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie 2001-2007*. Série faune-Flore-Habitats nr5, Aves et Région Wallone, Gembloux.
- del Hoyo J., A. Elliot, & D.A. Christie. Eds. 2008. *Handbook of the Birds of the World. Vol 13. Penduline-tits to Shrikes*. Lynx Edicions, Barcelona.
- Geertsma M. & S Waasdorp 2012. Gekleurde grauwe klauwier beantwoordt vraag bronpopulatie niet. *Vogelnieuws* 2012 (6): 12-14.
- Lefranc N. & T. Worfolk 1997. *Shrikes, a Guide to the Shrikes of the World*. Pica Press, Sussex.
- Voorbergen A. & C. Van Der Heyden. Goed voorbeeld doet klauwier volgen. *Vogelnieuws* 2012 (6): 22-23.

Webreferentie

- Identities/Martin Brandsma: www.martinbrandsma.nl/index.php/identities

Samenvatting – Abstract - Résumé

De Klapekster *Lanius excubitor* is al sinds 1997 geen broedvogel meer in Vlaanderen. Wel was het enkele jaren geleden al duidelijk dat het aantal overwinteraars in de lift zat. Om deze toename en het terreingebruik van deze vogels beter in kaart te brengen worden sinds de winter 2009-2010 simultane Klapekstertellingen georganiseerd. Hierbij worden telkens in het weekend van midden december en van midden januari zoveel mogelijk gebieden onderzocht op de aanwezigheid van Klapeksters. Het aantal gebieden waarin de soort wordt vastgesteld is op die drie jaar onderzoek toegenomen van 26 naar 66. De gemiddelde verblijfsduur was per winter respectievelijk 109, 114 en 107 dagen. Een eventuele terugkeer als broedvogel zal eerder afhangen van de ontwikkelingen bij de broedpopulatie in Wallonië, vermits onze overwinteraars voornamelijk trekvogels zijn die afkomstig zijn van het hoge noorden.

Winter counts of Great Grey Shrike in Flanders

Since 1997 the Great Grey Shrike Lanius excubitor has not bred in Flanders. But a few years ago it was already clear that the number of overwintering birds was on the rise. In order to understand this increase and the habitat use of these birds better, simultaneous Great Grey Shrike counts have been organised since the winter of 2009-2010. In the middle weekends of December and January as many areas as possible have been searched for the presence of Great Grey Shrikes. The number of areas where the species were confirmed in the 3 year program has increased from 28 to 68. The average length of stay per winter was respectively 109, 114 and 107 days. Whether this species will return as a breeding bird will depend on the development of the breeding population in Wallonia, as our overwintering birds are mainly migrants coming from the Far North.

Recensements d'hiver de la Pie-grièche grise en Flandre

La Pie-grièche grise Lanius excubitor n'est pas une espèce nicheuse en Flandre depuis 1997. Cependant, il y a quelques années, on a constaté que le nombre d'hivernants augmentait. Pour mieux comprendre cette hausse ainsi que l'utilisation du terrain par ces oiseaux, on organise depuis l'hiver 2009-2010 des comptages simultanés. Chaque week-end, de la mi-décembre et à la mi-janvier autant de régions que possibles sont inspectés sur la présence des Pies-grièches grises. Le nombre de régions dans lesquelles l'espèce est présente a passé de 26 à 66 en trois années de recherche. La durée moyenne du séjour était de respectivement 109, 114 et 107 par hiver. Un retour de l'espèce en tant qu'espèce nicheuse dépendra plutôt de l'évolution de la population reproductrice en Wallonie. Nos hivernants proviennent principalement d'oiseaux migrateurs du Nord.